

УДК 330.1

ПЕРСПЕКТИВИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В НАПРЯМКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

В.В. Лебедева, к.е.н.

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна

Лебедева В.В. Перспективи диверсифікації аграрних підприємств в напрямку євроінтеграції.

У статті розкрито основні інституційні характеристики європейського сільського господарства і сільської місцевості; виокремлено спільні інституційні особливості розвитку аграрних секторів України та Росії; запропоновано напрями подальших інституційних перетворень обох країн у контексті загальноєвропейських цінностей.

Ключові слова: сільське господарство і село, інституційні особливості, спільна аграрна політика ЄС, інституційне середовище

Лебедева В.В. Перспективы диверсификации аграрных предприятий в направлении евроинтеграции.

В статье раскрыты основные институциональные характеристики европейского сельского хозяйства и сельского развития; выделены общие институциональные особенности развития аграрных секторов Украины, предложены направления дальнейших институциональных преобразований в двух странах в контексте общеевропейских ценностей.

Ключевые слова: сельское хозяйство и село, институциональные особенности, общая аграрная политика ЕС, институциональная среда

Lebedeva V.V. Prospects for diversification of agricultural enterprises in the direction of European integration.

The article covers the main institutional features of European agriculture and rural development; highlighted common institutional features of the agricultural sector of Ukraine, proposed directions for further institutional reforms in the two countries in the context of European values.

Keywords: agriculture and village, institutional characteristics, institutional environment, Common Agricultural Policy

Розвиток інтеграції на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві та порівняно новим напрямом досліджень вітчизняної аграрної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки. Серйозним кроком з позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі (ЗВТ), яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС) та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства. У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженню конкретних напрямів інтеграції аграрного сектора економіки в умовах його реформування, структурної перебудови та формування пріоритетів євроінтеграційного розвитку присвячені роботи вітчизняних економістів-аграрників: В. Андрійчука, І. Гришової, С. Кваші, С. Дем'яненка, І. Кириленка, О. Могильної, Т. Осташко, О. Шубравської, В. Зіновчука, Б. Пасхавера, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін. Отримані ними результати дозволяють сформувати систему знань на євроінтеграційну перспективу вітчизняного аграрного сектора економіки.

Метою дослідження є дослідити перспективи адаптації аграрних підприємств в напрямку Євроінтеграції, оцінити економічні умови форму-

вання його адаптації та диверсифікації в умовах становлення ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу

Характерне для останнього десятиліття зростання попиту на сільськогосподарську та лісову продукцію в ЄС паралельно з ринковою політикою і технологічним розвитком призвели до інтенсифікації та спеціалізації в системі сільського господарства, результатом чого стало посилення тиску на природні ресурси. Проте інтенсифікація сільськогосподарського виробництва як результат зростання попиту на його продукцію, незважаючи на існування серйозних екологічних ризиків, є рушієм економічного розвитку сільських територій.

У зазначеному контексті формується ключове завдання та, водночас, і основний виклик щодо політики сільського розвитку ЄС – пошук балансу між екологічними, економічними та соціальними складовими розвитку сільських територій з урахуванням нових можливостей, що виникають перед ними завдяки спільним для всіх країн-членів об'єднання пріоритетам політики згуртування.

Для того, щоб подолати виклики між соціальними, ринковими та екологічними пріоритетами функціонування сільських територій, в Європейському Союзі запроваджено і постійно вдосконалюється політика сільського розвитку. Відповідно до визначення Європейської комісії, політика сільського розвитку повинна супроводжувати та доповнювати політику підтримки ринку та доходів у межах Спільної аграрної політики (САП) ЄС і сприяти досягненню її завдань. Крім того, політика сільського розвитку має враховувати економічні та соціальні завдання політики згуртування, об'єднуючи їх головні пріоритети на теренах сільських територій з метою забезпечення високого рівня їх конкурентоспроможності як середовища життєдіяльності та підтримки сталого розвитку [2]. Відтак, зважаючи на складність та важливість місії сучасної політики сільського розвитку в ЄС, сформовані основні підходи до її реалізації:

— *по-перше*, політика сільського розвитку ЄС пропонує *гнучкий підхід*, заснований на субсидіарності та співпраці. Це означає, що при проектуванні політики сільського розвитку на національному рівні, незважаючи на спільні принципи та пріоритети, країни-члени ЄС є повноправними у визначенні власного «меню» заходів підтримки розвитку сільських територій, цінність яких визначається з огляду на специфічні галузеві та територіальні обмеження конкретної сільської регіональної соціаль-

но-економічної системи, її переваг та недоліків;

- *по-друге*, гарантування цілеспрямованого використання ресурсів вимагає від політики сільського розвитку застосування *стратегічного підходу*, що базується на дотриманні пріоритетів стратегій, прийнятих у Лісабоні та Гетебурзі щодо примноження робочих місць і забезпечення сталого розвитку, та національних пріоритетів розвитку сільської місцевості;
- *по-третє*, дотримання *тематичного підходу*, який передбачає групування заходів довкола відповідних об'єктів впливу (відомих на програмному рівні як аксиси): економічний – конкурентоспроможність та зайнятість; екологічний – біорізноманіття, зміни клімату, сталі основи природокористування; соціальний – якість життя;
- *по-четверте*, політика сільського розвитку заснована на *інтегрованому підході*, що демонструється завдяки визначенням для неї завданням, які відображають економічні, соціальні та екологічні пріоритети. Крім того, незважаючи на їх віднесення до конкретного аксису, їх виконання забезпечує значно ширший результат, відчутний і в інших сферах [2].

У будь-якому випадку, політика сільського розвитку повинна забезпечувати множинний ефект: інвестування в людський капітал критично важливе для максимальної експлуатації можливостей з метою економічного зростання та збільшення зайнятості в сільській місцевості. Саме такі чинники чітко вирізняються серед повного переліку заходів сільського розвитку, оскільки вони можуть забезпечити: допомогу людям в адаптації до ринково орієнтованого сільського господарства; пошук нових шляхів збуту продукції та подолання ризиків на ринках високого рівня конкуренції; підвищення рівня економічної активності; підтримку розвитку дрібних бізнес-структур. У свою чергу, це сприяє динамічному розвитку підприємництва, поліпшенню управлінських процесів в агропродовольчому ланцюзі, підвищенню рівня корисності від вдосконалення місцевого інфраструктурного забезпечення та екологічно обґрунтованого менеджменту земельних ресурсів. З огляду на охарактеризовану логіку політики сільського розвитку, в Європейському Союзі були визначені та законодавчо закріплені у суспільних стратегічних напрямках сільського розвитку ключові її цілі [2], трактування яких відображено на рис. 1.

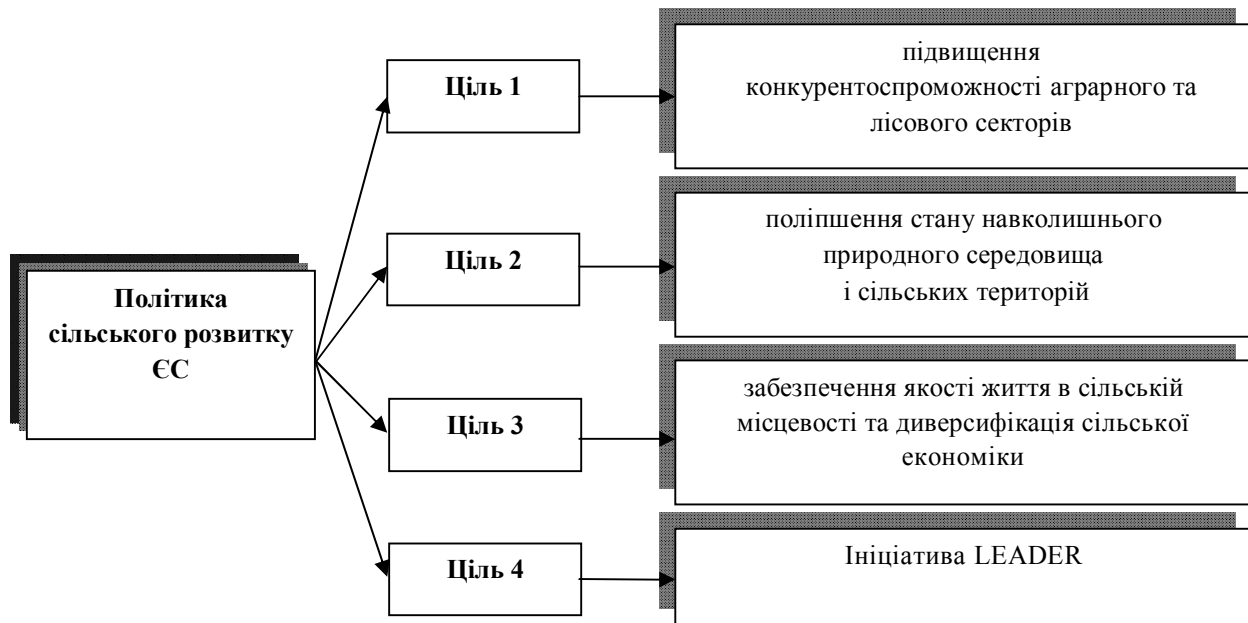


Рис. 1. Стратегічні цілі політики сільського розвитку ЄС на 2013–2015 рр.

Підвищення конкурентоспроможності аграрного та лісового секторів вбачається можливим за рахунок заходів, що мають на меті забезпечення сільського та лісового господарств, а також харчової промисловості людськими та матеріальними ресурсами задля забезпечення якості агропродовольчої та лісової продукції, зокрема, передачі знань, досвіду і поширення інновацій. Реалізація другої цілі потребує заходів, зорієнтованих на захист та примноження природних ресурсів, збереження значимості лісівництва та сільського господарства для культурних ландшафтів сільських територій. Якість життя у сільській місцевості в контексті третьої цілі політики сільського розвитку повинна забезпечуватися завдяки надання допомоги у розвитку локальної інфраструктури, поліпшенню умов для створення додаткових робочих місць у всіх секторах сільської економіки та диверсифікації господарської діяльності. Ініціатива LEADER серед інших цілей покликана для сприяння створенню можливостей для інноваційного розвитку місцевих громад, що ґрунтується на підході «знизу-вверх».

Необхідно зазначити, що проведений аналіз визначення цілей поточного програмного періоду (2013–2015 рр.) у політиці сільського розвитку ЄС дозволяє стверджувати про послідовність підтримки цього процесу. Так, після переформування завдань політики сільського розвитку відповідно до вимог часу та ситуації в сільській місцевості було прийнято також рішення щодо необхідності формування відповідного інституційного забезпечення реалізації її цілей. В результаті було створено Європейський сільськогосподарський фонд сільського розвитку (EAFRD), місією якого визначено сприяння сталому сільському розвитку ЄС у спосіб, комплементарний щодо ринкових інструментів і політики забезпечення

доходів, спільної аграрної та рибальської політик, політики об'єднання. Крім того, починаючи з 2013 рр., саме він координує фінансові потоки в межах країн-членів формування, спрямовані на сприяння з бюджету ЄС сільському розвитку.

Згідно з європейським законодавством, розподіл фінансування з фонду на реалізацію встановлених цілей здійснюється із дотриманням таких принципів: ініціатива LEADER – не менше 7% коштів, вісі 1 і 3 – не менше ніж по 15%, вісь 2 – не менше 25% [5]. Пропорції поділу фінансових ресурсів визначаються урядами окремих країн-членів ЄС індивідуально, що зумовлено різними проблемами та потребами, але за умови обов'язкового дотримання наведених вимог щодо мінімальної вагомості кожної з осей фінансового плану. Необхідно зазначити, що з фонду EAFRD на виконання 94 програм сільського розвитку, в яких деталізовано напрями реалізації цієї політики, виділяється майже 90,8 млрд. євро, з яких 12,7 млрд. євро надійдуть за рахунок модуляції прямих доплат для великих господарств. У цілому планується формування бюджету політики сільського розвитку для даного програмного періоду в сумі 226 млрд. євро [4]. Звідси можна зробити висновок, що незважаючи на потужну фінансову підтримку сільського розвитку з боку інституційної системи ЄС, основна частка витрат на її реалізацію (майже 135 млрд. євро) покладається на національні бюджети, зокрема на приватних інвесторів. Разом з тим, на думку європейських аналітиків, емпіричний аналіз реальних фінансових потоків зі сторони EAFRD у більшості країн-членів ЄС у напрямі забезпечення якості життя в сільській місцевості та диверсифікації сільської економіки не відповідають встановленому законодавством мінімуму (рис. 2):

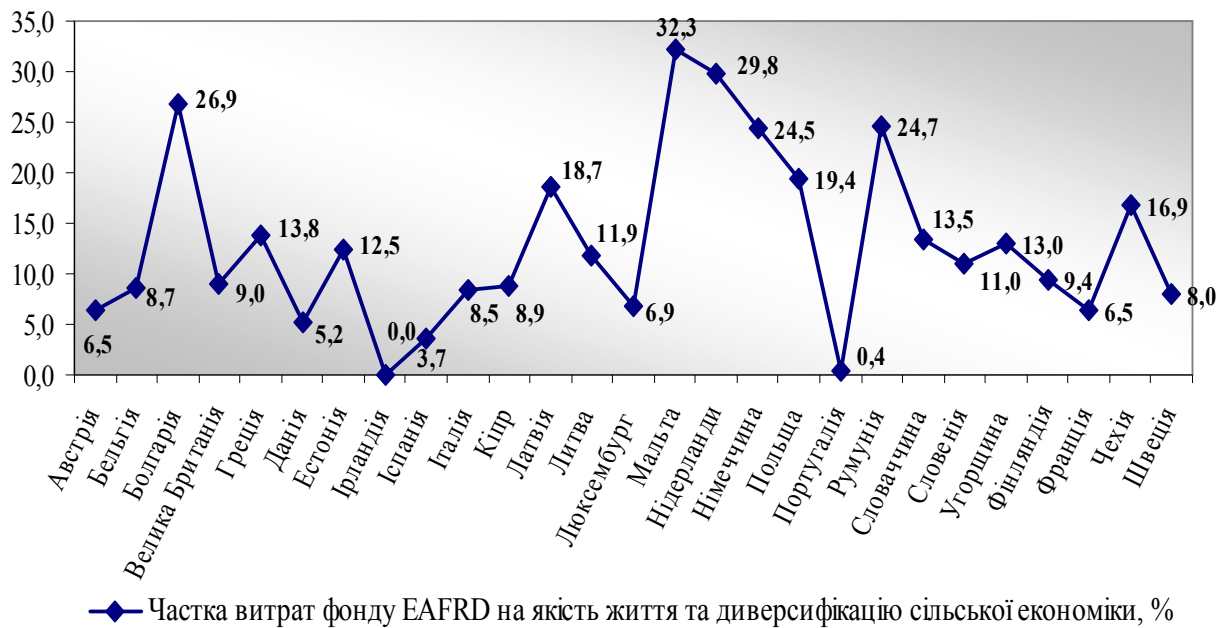


Рис. 2 Частка у загальному обсязі витрат фонду EAFRD на реалізацію цілі 3 в країнах-членах ЄС, %

Наведені дані свідчать про те, що у 12-и країнах-членах ЄС не забезпечується дотримання встановленої вимоги щодо відведення як мінімум 10% коштів на ціль 3, в той час як більш урбанізовані країни, наприклад Мальта та Нідерланди, використовують у даному напрямі

майже 30%. Крім того, варто зауважити, що асигнована сума для підтримки процесу диверсифікації в сільській місцевості підлягає розподілу на різні заходи, найбільш вагомими серед яких є наступні (рис. 3):



Рис. 3. Структура витрат фонду EAFRD на реалізацію заходів щодо забезпечення якості життя та диверсифікації сільської економіки ЄС, %

Асигнування зазначених фінансових ресурсів для підтримки процесу диверсифікації сільської економіки, згідно з визначеною для 2013–2015 рр. параметрів фінансового забезпечення політики сільського розвитку ЄС, має на меті сприяння формуванню можливостей для працевлаштування сільського населення та умов для зростання сільських територій шляхом набуття навиків та

організації локальних стратегій розвитку, що гарантуватимуть збереження привабливості сільських територій для майбутніх поколінь. Проте, з точки зору практики формування національної моделі сільського розвитку, особливу цінність становить структурно-логічний механізм забезпечення диверсифікації сільської економіки та його бенефіціари (рис. 4).

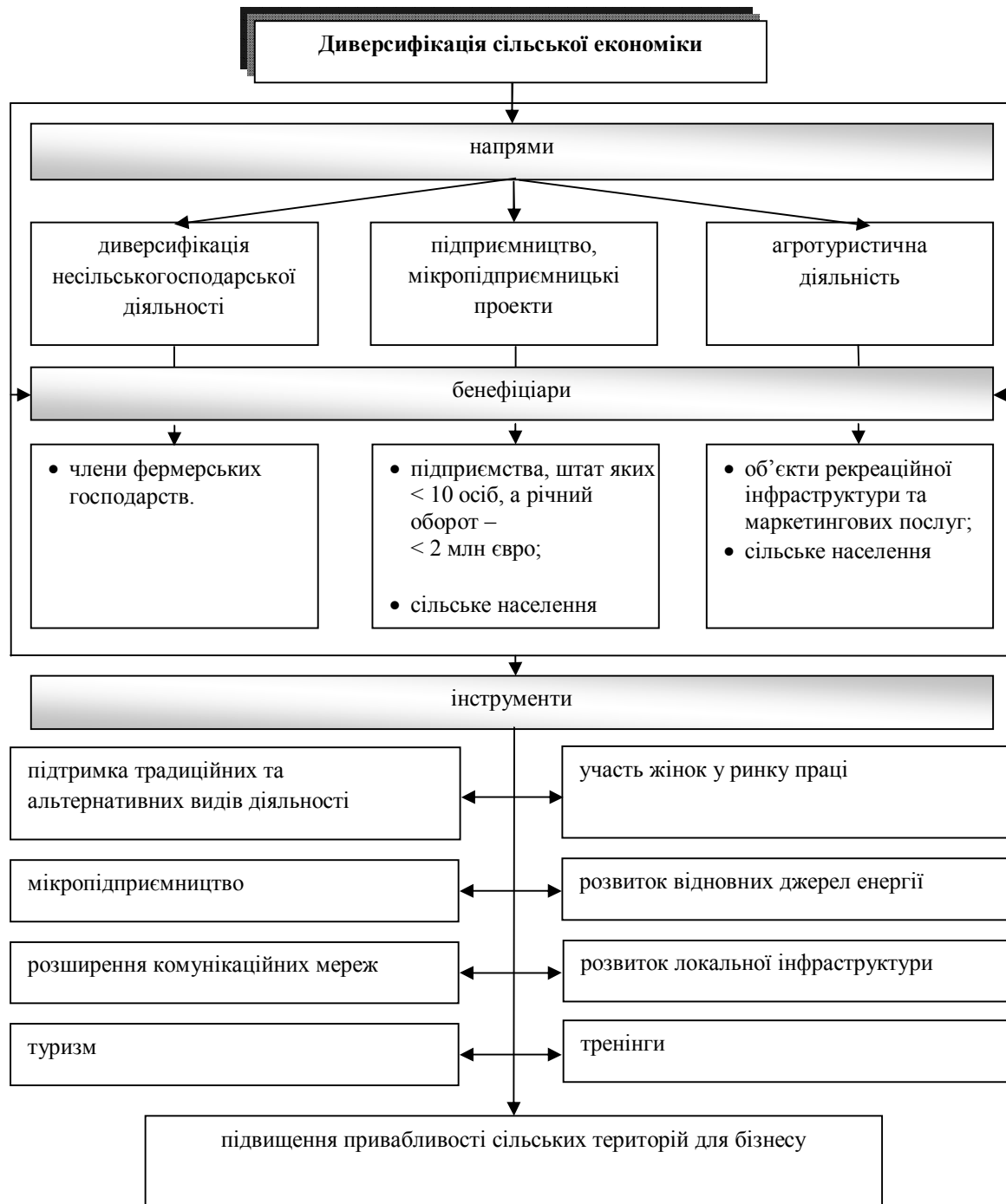


Рис. 4. Структурно-логічна схема імплементації диверсифікації сільської економіки в країнах-членах ЄС

Наведена схема провадження диверсифікації сільської економіки в ЄС дозволяє визначити як

основні напрями цього процесу, так і потенційне коло його суб'єктів.

Разом з тим, особливу увагу варто приділити інструментам його забезпечення, оскільки від правильності їх підбору, зокрема, з точки зору адекватності умовам конкретного сільського регіону та доцільності застосування з урахуванням пануючого в ЄС триєдиного підходу [3], залежать соціо-еколого-економічні наслідки диверсифікації для сільських територій.

Формування необхідного набору таких інструментів залежить від: основних цілей диверсифікації в конкретній місцевості; рівня ієрархії суб'єктів диверсифікаційних ініціатив (інституції ЄС, національні органи влади та неурядові організації, сільські громади тощо); сформованості та готовності соціального капіталу певної території до підтримки та участі в цьому процесі.

Виходячи з наведеного можна зробити висновок, що диверсифікація сільської економіки сприяє утвердженню та повноцінній реалізації концепції сталого сільського розвитку в ЄС, проте окремі країни-члени мають свої національні особливості, які можна розглядати як виклики диверсифікації, що загрожують сталості сільських територій [6]. Так, до категорії викликів на шляху диверсифікації сільської економіки можна віднести:

1) ситуацію щодо зайнятості в різних секторах економіки та ставлення фермерів до інших видів прибуткової діяльності, оцінка потенціалу для розвитку сфери зайнятості;

2) можливості (рівень освіти, кваліфікація) сільського населення задовольняти наявний попит на ринку праці, підприємницькі здібності та здатність ризикувати, оцінка навчання, прагнення та інформаційні потреби;

3) локальні можливості (приватні та суспільні) для розвитку стратегії сталого використання ендегенного потенціалу, оцінку місцевих потреб в управлінні проектами. У країнах-членах ЄС кожен з цих викликів може існувати окремо або в комплексі з іншими та мати різний рівень гостроти, відтак повноцінно врахувати їх у загальноєвропейських програмах, що стимулюють сільський розвиток в цілому та диверсифікацію сільської економіки зокрема, практично неможливо. Тому все це враховується при формуванні національних стратегічних планів та локальних стратегій розвитку.

У даному контексті особливої важливості набуває якість та розвиненість людського капіталу, його здатність до побудови соціальних мереж, які сприяють повноцінному використанню наявних конкурентних переваг сільських територій [7], на основі яких формуються перспективи для диверсифікації економічної діяльності та розвитку підприємництва. Практика Європейського Союзу у цій сфері доводить ефективність функціонування ініціативи LEADER, на яку покладено функції стимуляції розвитку людського та соціального капіталу у сільській місцевості,

індикатором виконання яких є налагодження взаємодії між членами сільських громад, їх об'єднання для досягнення спільних цілей та побудови, оцінки і реалізації стратегій локального розвитку, співпраця з органами державної влади.

За своєю сутністю ініціатива LEADER має програмний характер, тобто як програма вона була заснована в 2000 р. та першочергово спрямовувалася на заохочення ініціативи сільських мешканців до саморозвитку території [5]. Нині ж це горизонтальна вісь у політиці сільського розвитку ЄС, завдяки комплексному підходу якої забезпечується реалізація трьох вертикальних осей (конкурентоспроможність аграрного та лісового секторів, поліпшення стану навколишнього природного середовища та сільських територій, диверсифікація сільської економіки) та оновленої мети – об'єднання зусиль для розвитку сільської економіки [3].

Особливість підходу цієї програми визначається об'єднанням таких ідей: *висхідні ініціативи* сільських мешканців та громад щодо партнерства з органами влади в процесі формування стратегій розвитку національного та локального значення; орієнтація на *ендогенний потенціал* території; *партнерство* між суспільним та приватним секторами в процесі сільського розвитку; *інновації*; *співпраця*; *відкритість та взаємодія* між сільськими регіонами, розвиток *локальних груп дій* (LAG) тощо (рис. 5).

Активним інструментом реалізації ініціативи LEADER є локальні групи дій, які забезпечують поширення інформації та зустрічі з учасниками різноманітних проектів, технічне сприяння розвитку проектів, розгляд та оцінка пропозицій, вибір проектів на основі суспільно-приватної співпраці тощо. Крім того, зважаючи на визнання таких груп важливим чинником ініціалізації сільського розвитку, їх наявність являє собою своєрідний індикатор активності під час реалізації ініціативи LEADER.

Результати дослідження свідчать, що найбільш ефективними напрямками розвитку ферм на основі диверсифікації діяльності є розширення та модернізація господарств через використання сучасних ноу-хау, що базується на порадах спеціалістів запровадження високопродуктивних технологій, комерціалізація виробництва завдяки агроринковому аналізу та різнобічному розвитку від сільського господарства до переробки та маркетингу [6]. У контексті зазначеного зрозуміло стає важливість для процесу диверсифікації сільської економіки не лише державної політики з набором стимулюючих інструментів, діяльність різноманітних громадських та урядових організацій, а також – існування розвиненого людського капіталу, що є базисом для зародження процесу розширення напрямів діяльності як в межах сільського господарства, так і поза ним.

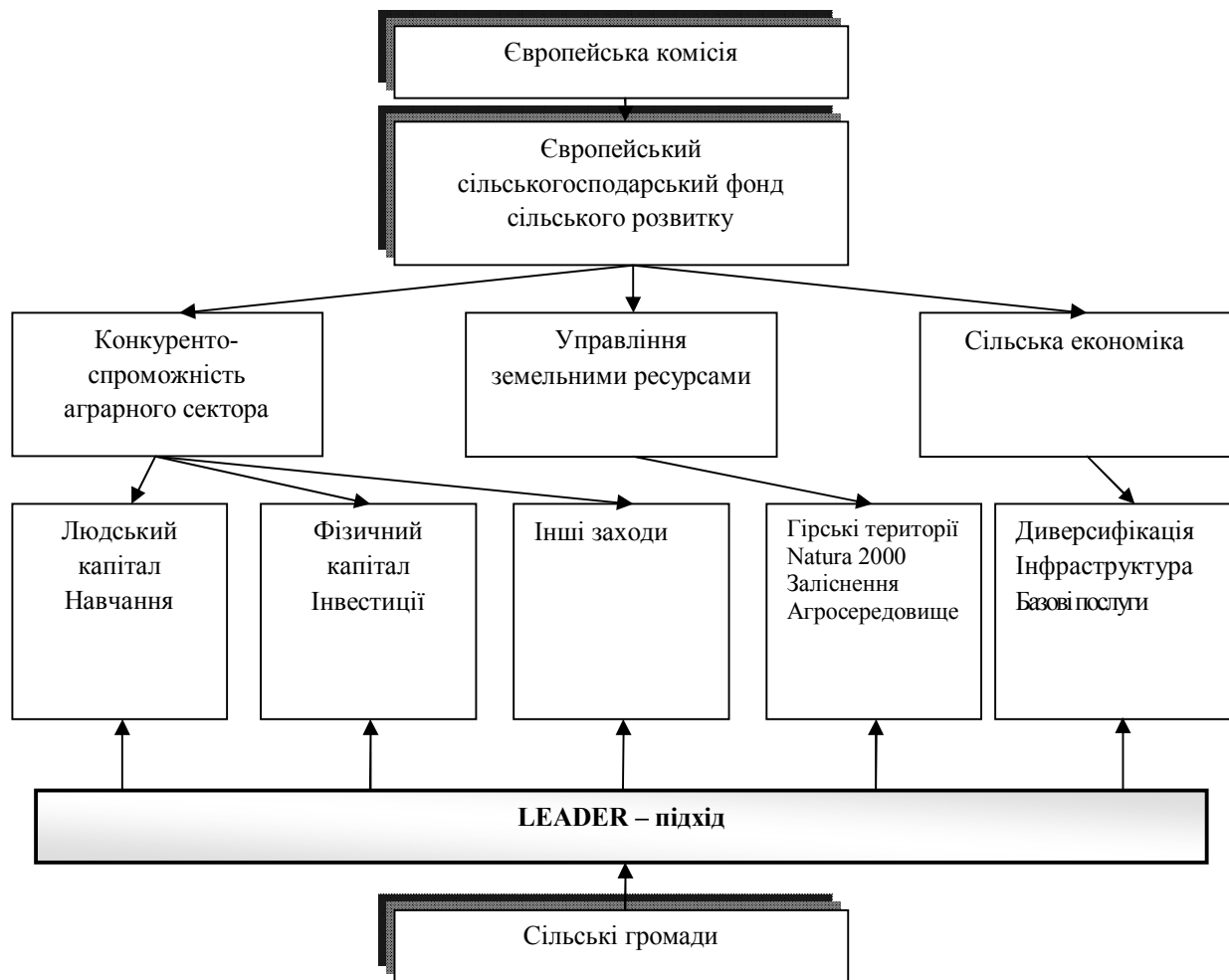


Рис. 5. Реалізація підходу LEADER в реалізації політики сільського розвитку ЄС

Висновки

Для узагальнення розуміння ролі диверсифікації сільської економіки в сільському розвитку Європейського Союзу, напрямів та інструментів імплементації даного процесу в країнах-членах спільноти, можна зробити висновок про його важливість у досягненні соціо-еколого-економічних пріоритетів розвитку сільської місцевості. В сучасних умовах визнаного значення сільських територій у зростанні ЄС процес диверсифікації

сільської економіки, в тому числі завдяки підсиленню зі сторони ініціативи LEADER, покликаний забезпечувати соціальну та економічну сталість у сільській місцевості, закріплювати молодь для життя і праці на селі завдяки формуванню продуктивної зайнятості та інноваційним проектам в різних секторах сільської економіки, формуванню привабливого сільського середовища для суспільства в цілому.

Список літератури:

1. Tarashevych O. Ukraine: Livestock and Products Voluntary Annual Report [Електронний ресурс] // Global Agricultural Information Network. Режим доступу: http://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Livestock%20and%20Products%20Voluntary%20Annual%20Report_Kiev_Ukraine_9-8-2011.pdf
2. Прокопа І.В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І. В. Прокопа, О. Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 63-84.
3. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / М. Бетлій, О. Бородіна, Т. Зінчук [та ін.]; за ред. О.М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
4. Саблук П.Т. Аграрна реформа : стан і напрями розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С. 3-10.

5. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9.
6. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. Дем'яненко // Економіка України. – 2003. – № 3. – С. 82-83.
7. Могильний О.М. Спільна аграрна політика Європейського Союзу щодо сталого сільського розвитку: уроки для України / О.М. Могильний // Економіка АПК. – 2004. – № 7. – С. 3-12.
8. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О. Зінчук; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – Житомир : ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2008. – 384 с.
9. Кваша С.М. Заходи єдиної аграрної політики на сільськогосподарських ринках країн ЄС / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 144-147.
10. Корольков А.Ф. ЕС: сельское хозяйство и аграрная политика // Современная Европа. – 2002. – № 4. – С. 93.
11. Гришова І.Ю. Зміцнення фінансової складової економічної безпеки підприємства / І.Ю. Гришова, Т.С. Шабатура // Облік і фінанси. – 2013. – № 1(59). – С. 99-104.
12. Гришова І.Ю. Проблеми формування інноваційної системи України / І.Ю. Гришова, Т.М. Гнатєва // Інноваційна економіка. – 2012. – № 12. – С. 14-17.
13. Гришова І.Ю. Державна підтримка як невід'ємний механізм економічного зростання. Інституційні чинники розвитку підприємницьких структур. Колективна монографія / Під ред. д.е.н., професора О.О. Непочатенко. – Умань: СПД Сочінський, 2013. – С. 36-44.
14. Fischer, G., Ermolieva, T., Ermoliev, Y., and van Velthuisen, H. (2007) Sequential downscaling methods for Estimation from Aggregate Data. In K. Marti, Y. Ermoliev, M. Makowski, G. Pflug (Eds.), *Coping with Uncertainty: Modeling and Policy Issue*. Springer Verlag, Berlin, New York.
15. Agriholdings in Ukraine: Good or Bad? German–Ukrainian Policy Dialogue in Agriculture. Institute for Economic Research and Policy Consulting, Policy Paper Series [AgPP No 21], 2008.

Надано до редакції 28.08.2013

Лебедева Віра Василівна / Vera V. Lebedeva

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Перспективи диверсифікації аграрних підприємств в напрямку своєї інтеграції [Електронний ресурс] / В.В. Лебедева // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 3 (8). – С. 172-179. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>